

УДК 94(477)»1914/19»: 394.91

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА ТА ДОЛЯ НІМЦІВ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У 1914-1916 рр.

В публікації досліджено зміну становища німецької меншини в Наддніпрянській Україні в період Першої світової війни. Ставлення влади Російської імперії до представників ворогуючого народу на території своєї держави, зокрема німців. Розглянуто нормативні акти, які стосувалися життя німецької меншини на даній території.

Ключові слова: німецька національна меншина, Наддніпрянщина, Перша світова війна.

У XVI – XVII столітті на Наддніпрянській Україні з’являються перші німецькі промисловці, ремісники, працівники деяких спеціалізованих галузей сільського господарства (садівництва, городництва, вівчарства тощо).

У XVIII столітті у великих містах Наддніпрянщини, зокрема Києві, утворюються перші німецькі колонії з різних фахівців та урядовців. Чимало німців-ремісників працює в цей час на різних мануфактурах [5, с. 1769-1770].

В наслідок «особливих пільгових умов», Маніфест 1763 р. Катерини II, які були надані царським урядом західноєвропейським колоністам, кількість заснованих ними поселень швидко зросла.

Німецькі переселенців на своїй Батьківщині здебільшого були селянами або представниками найбільш бідних верств міського населення [2, с. 35]. Колоністи прагнули жити в ізольованих колоніях, дотримуючись релігійних звичаїв, народних традицій, зберігаючи рідну мову. У кожній колонії на кошти німців будувались церква і школи, що сприяло збереженню національних ознак протягом понад двох століть.

Чималий внесок у різні сфери економіки – сільське господарство, ремесло, торгівлю, промислове виробництво –

зробили німецькі поселенці центральних, північних і західних губерній України [12, с. 69]. Незважаючи на те, що 250 000 призовників німецького походження воювали на стороні Російської імперії, невійськовозобов'язані збирали продовольство для армії, вони були звинувачені в пособництві Німеччині [10, с. 68]. Видавалися брошури, в яких знецінювався вклад німців в економічний розвиток Російської імперії, принижувались розумові здібності колоністів.

Внаслідок великодержавної політики, яку проводив царський уряд стосовно національних меншин, зокрема до етнічних німців, їх кількість почала зменшуватись.

Під час Першої світової війни німецькі колоністи опинились у дуже скрутному економічному й соціально-політичному становищі. Царський уряд та й сам Микола II вважали, що переселенці, навіть ті, які прийняли російське підданство, все одно залишаються співвітчизниками ворога, а тому можуть передавати йому інформацію про російські збройні сили, чинити диверсії.

Численні журнали і газети публікували на сторінках матеріали з «німецького питання». З початком Першої світової війни в Російській імперії розпочалася широкомасштабна антинімецька кампанія. Пролунав заклик до боротьби з «внутрішнім ворогом» [14, с. 76].

У Першу світову війну Російський генштаб на 82 % складався з генералів німецького походження, які підготували і здійснили в серпні 1914 р. план військової кампанії. Більше 5 тисяч військовослужбовців німецького походження (в основному – командири дивізій та полків) були нагороджені орденами Св. Георгія Побідоносця та Св. Володимира. Серед них був і легендарний командир, згодом Головнокомандувач Російської Добровольчої армії барон Врангель [8, с. 9-10].

Згодом держава приступила до видання і практичної реалізації «ліквідаційних законів». Згідно з ними, із прифронтової смуги висилалися всі російськوپіддані німці, у тому числі і ті, чиї сини і чоловіки знаходилися в діючій армії. У німецьких школах і церквах було заборонене користування німецькою мовою, видання газет і

книг на цій мові. У деяких губерніях заборонялося збиратися разом більш ніж двом німцям-чоловікам.

У 1915 р. була прийнята досить велика кількість законів, спрямованих проти певних категорій німецького населення, яке проживало на території Російської імперії. З початком війни розгорнулася антинімецька пропаганда у засобах масової інформації, де німців звинувачували у підриві економічної могутності Російської імперії [4, с. 31].

Ліквідація землеволодіння німецьких меншин підігрівалася також великим бажанням представників великого землеволодіння, які намагалися нажитися за рахунок чужого добра. Саме з ініціативи великих російських землевласників у засобах масової інформації поширювалася у роки війни теза про необхідність «боротьби з німецьким засиллям» [6, с. 73].

11 січня 1915 р. імператор затвердив рішення про відмову видачі свідоцтв на ведення «особистої промислової діяльності» на території Російської імперії підданими воюючих проти Росії країн. До 1 квітня 1915 р. діяльність вже створених таких підприємств чи товариств мала бути припинена [3, с. 32].

2 лютого 1915 р. було прийняте рішення про обмеження права землеволодіння австрійських, угорських, турецьких та німецьких підданих [12, с. 16-17]. 13 грудня 1915 р. був виданий ще один указ царського уряду, який скасовував або істотно урізав земельні права іноземних громадян в Росії [7, с. 110-111].

Досить поширеним було виселення німців, пращури яких вже в декількох поколіннях були російськими підданими і не були членами сільських громад. Нерідко виселялися й родини тих німців-колоністів, представники яких воювали в російській армії і навіть мали бойові нагороди [8, с. 107]. Більшість виселених німців-колоністів були переселені із зони бойових дій до Сибіру й Середньої Азії.

Насильницька масова депортація розпочалася влітку 1915 р., царським урядом був виданий спеціальний указ про евакуацію. Переїзд до нових місць проживання виявився для багатьох німців тяжким випробуванням. Тих, хто зволікав із прибуттям на пересильні пункти, карали побиттям батогами [1, с. 113].

Держава не визнала за такими німцями статус переселенців, і вони прирівнювались до біженців. Значну підтримку їм надавала православна церква, яка закликала своїх прихожан проявити милосердя до прибулих [3, с. 30-34]. Достаток німців-колоністів різко скоротився, що поставило частину з них на межу голодної смерті. Після закінчення Першої світової війни лише незначна частина депортованих німців забажала і знайшла можливість повернутися в Україну.

На засіданнях Державної думи у лютому–березні 1916 р. неодноразово висловлювався сумнів у доцільності жорстокого ставлення до німецьких поселенців і загострення «боротьби проти німецького засилля». Так, С. Шидловський відзначив, що виселення німців-колоністів завдало збитків не тільки цій категорії населення, а й багатьом особам, які ніякого відношення до німецького населення не мали [3, с. 34].

На початку березня 1916 р. було проголошено про призупинення дії законів 1915 р. з метою відновити інтерес у німецьких колоністів до хліборобства і забезпечити весняний висів.

1 червня 1916 р. Микола II підписав Положення «Про Особливий Комітет по боротьбі з німецьким засиллям». Орган створювався для «об'єднання, узгодження та керівного спрямування урядових і громадських закладів та посадових осіб по реалізації як діючих, так і тих, що будуть прийняті, законів і розпоряджень Уряду, які обмежують права ворожих підданих і вихідців, а також для вироблення пропозицій щодо заходів по звільненню країни від німецького впливу в усіх сферах народного життя Держави Російської» [1, с. 45]. Саме цьому органу відводилась головна роль у справі реалізації «особливого» ставлення держави до німецьких поселенців, саме він відповідав за виконання указів царя та уряду з цих питань.

Відповідна комісія Державної думи у 1916 р. запропонувала посилити санкції проти німецьких колоністів, наголосивши, що всі, хто прийняли російське підданство після 1 липня 1870 р., повинні бути позбавлені землі. Комісія дійшла висновку, що будь-які об'єднання німців у Росії несуть для неї загрозу власне своїм існуванням. Фактично пропонувалося запровадити колективну відповідальність за принципом етнічної належності [2, с. 32].

За розпорядженням Київського губернатора з Київщини було вигнано 10 тис. німецьких поселенців [12, с. 20]. За його ж вказівкою була створена спеціальна комісія для обстеження заводів та іншої нерухомості, до якої були причетні німецькі підприємці. У березні 1916 р. комісія заборонила працю 11 торгово-промислових об'єктів, власниками яких були німці.

Заходи щодо забезпечення безпеки країни мали нормативний загальнодержавний характер, обмеження німців у правах відбувалося в законодавчому полі. Початок Першої світової війни мав для німців Росії подвійне значення: з однієї сторони війна як така, а з іншої війна проти російськoпідданих німців в середині імперії.

У роки війни, крім призову до армії, на плечі німецьких поселенців, як і інших жителів Бессарабії, лягли клопоти по забезпеченню діючої армії та її тилів продовольством, фуражем, одягом, кіньми, вазовим транспортом тощо. При чому, якщо в 1914–1915 рр. надання всього цього було справою добровільною, то з 1916 року, все частіше майно просто конфіскували «на потреби армії» без жодних компенсацій.

У той же час роки Першої світової були страшним випробуванням для німців, які жили на території Російської імперії. У 1916–1920 рр. відбувається справжнє винищення німців-менонітів, яким їх віра в Ісуса Христа забороняла носити зброю і служити в армії. Тоді 90 % менонітів усього світу проживало в Катеринославській губернії, і в основному – на території сучасних Дніпропетровської та Запорізької областей України. [11, с. 9-10]. Прохання менонітів південних губерній у Державну думу і Раду міністрів виключити їх землі і майно з-під дії законів залишилося без вдоволення [10, с. 69].

Так чи інакше Перша світова війна зруйнувала не лише міжнародно-правові відносини між державами-учасницями, вона вплинула на звичні правовідносини всередині країн, запровадивши нові економічні відносини в суспільстві, змусивши населення Російської імперії з недовірою поставитись до потенційно небезпечних німців Наддніпрянщини, як представників ворожої країни.

Джерела та література

1. Ауман В. А., Чеботарева В. Г. История российских немцев в документах (1763-1992 гг.). – М.: Российский экономический журнал, 1993. – 445 с.
2. Беренштейн О. Б. Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / О. Б. Беренштейн, Н. А. Зіневич, В. Т. Зінич та ін. – Київ: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2001. – 424 с.
3. Васильчук В. М. Господарсько-економічний розвиток життя німецьких переселенців в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. / В. М. Васильчук. // Гілея. – 2016. – №113. – С. 30–34.
4. Гольштейн И. М. Немецкое иго и освободительная война. Сборник статей по вопросам о войне и немецком засилье в русской торговле и промышленности. – М., 1915. – С. 31–33.
5. Енциклопедія українознавства. – Т. 5. – С. 1769-1770.
6. Історія українського селянства: У 2 т. / Ред. рада: В. М. Литвин, В. М. Геєць, В. М. Даниленко та ін. – К., 2006. – Т. 1. – 475 с.
7. Кулинич І. М., Кривець Н. В. Нариси з історії німецьких колоній в Україні. – К.: Інститут історії України НАН України, 1995. – 272 с.
8. Лазанська Т. І. Німці — виселенці українських губерній у роки Першої світової війни // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2002. – Вип. 4. – 107 с.
9. Линдеман К. Э. Прекращение землевладения и землепользования поселян собственников: Указы 2 февраля и 13 декабря 1915 года и 10, 15 июля и 19 августа 1916 года и их влияние на экономическое состояние Южной России / сост. К. Э. Линдеман. – М., 1917. – 384 с.
10. Німці Дніпропетровщини: історія та сучасність : [Документальні нариси]. – Д. : АРТ-ПРЕС, 2012. – 112 с.
11. О некоторых, вызванных военными обстоятельствами, мерах к сокращению иностранного землевладения и

землепользования в Государстве Российском // Особые журналы Совета министров Российской империи. 1915 год. – М., 2008. – С. 16-17

12. Український Vaterland – Дніпропетровськ: Січ, 2005. – 182 с.

Опанасюк О. С.

ПЕРВАЯ МИРОВАЯ ВОЙНА И СУДЬБА НЕМЦЕВ НАДДНЕПРЯНСКОЙ УКРАИНЫ В 1914-1916 гг.

В публикации исследованы изменение положения немецкого меньшинства в Надднепрянской Украине в период Первой мировой войны. Отношение властей Российской империи к представителям враждебного народа на территории своего государства, в частности немцев. Рассмотрены нормативные акты, которые касались жизни немецкого меньшинства на данной территории.

Ключевые слова: немецкое национальное меньшинство, Приднепровье, Первая мировая война.

Oranasuk O. S.

THE FIRST WORLD WAR AND THE FATE OF THE GERMANS IN THE DNIEPER UKRAINE IN 1914-1916

In the publication the change of position of the German minority in the Dnieper Ukraine in the period of the first world war. The attitude of the authorities of the Russian Empire to the representatives of the hostile nation on the territory of the state, in particular the Germans. Considered regulations that concerned the life of the German minority in the area.

Key words: German national minority, the Dnieper, the First world war.